

ОСВІТА ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВЗАЄМОВПЛИВІВ

У статті сформульовано основні підходи до вивчення взаємної детермінації цінностей та освіти. Означено необхідність розгляду освіти та окремих складових освітнього процесу як соціальних цінностей. Виділено пріоритети формування цінностей за когнітивним, економічним та соціальним результатами діяльності освітніх закладів. Визначено роль освіти у забезпеченні духовно-інформаційної мобільності населення.

Ключові слова: освіта, цінності, ціннісні орієнтації, духовно-інформаційна мобільність.

В статье сформулированы основные подходы к изучению взаимной детерминации ценностей и образования. Определены необходимость рассмотрения образования и отдельных составляющих образовательного процесса как социальных ценностей. Выделены приоритеты формирования ценностей по когнитивным, экономическим и социальным результатам деятельности образовательных учреждений. Определена роль образования в обеспечении духовно-информационной мобильности населения.

Ключевые слова: образование, ценности, ценностные ориентации, духовно-информационная мобильность.

The main approaches to the study of the mutual determination of values and education was formulated in article. The need to consider education and individual components of the educational process as social values was defined. Highlight priorities formation values for cognitive, economic and social results of educational institutions. The role of education in promoting spiritual and informational mobility was determined.

Keywords: education, values, value orientation, spiritual and informational mobility.

Дослідження ціннісних орієнтацій, що формуються в моральній і культурно-духовній площинах, нині актуалізується з особливою силою, адже за останні роки можна було наглядно простежити численні деструктиви розвитку регіонів та їх освітніх систем, базовані саме на ціннісних дезорієнтаціях суспільства, їх девальваційних процесах. У результаті маємо ситуацію, коли деморалізація поглинає все нові й нові сфери суспільства та проникає навіть у ті, що були традиційно середовищем, з якого йшли імпульси високих норм суспільної моралі, – освіту, медицину, культуру [1, с. 5]. У зв'язку з цим постає питання вищого управлінського рівня щодо необхідності побудови національної моделі лібералізму, яка би враховувала не лише структуру економіки, але й більш фундаментальні чинники – специфіку української

етнопсихології, духовність і мораль, що для ліберальної моделі є надзвичайно важливими. Слід акцентувати увагу, насамперед, на українському індивідуалізмі, що пов'язує Україну з європейською ментальністю [2, с. 17]. І виходячи з таких концептуальних розумінь важливо розвивати нову систему цінностей, де цінності, пов'язані з освітою, повинні займати чільне місце, а саму систему освіти слід розглядати як основне інституціональне середовище формування ціннісних орієнтацій суспільства, що матиме відгомін для майбутніх поколінь.

Вивчення ціннісних орієнтацій сучасного суспільства постає все більш популярним об'єктом досліджень вітчизняних вчених. Даний напрям досить потужно розкритий у працях Б. Братуся, С. Бубнової, О. Грішної, Г. Залеського, Е. Головахи, Т. Корнилової, М. Семикіної та інших. Щодо досліджень взаємовпливів цінностей та освіти варто відзначити таких вчених, як Л. Ващенко, Д. Дзвінчук, М. Згуровський, В. Кремень, В. Куценко, Т. Лукіна, С. Ніколаєнко, А. Сбруєва, Л. Семів та інших. Разом з тим, подальші деформації ціннісних орієнтацій сучасного суспільства вимагають підвищеної уваги науковців до даного питання, зокрема у виявленні взаємовпливів з регіональними освітніми системами.

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування основних напрямів взаємовпливів цінностей та освіти в контексті необхідності подолання ціннісних девальвацій та підвищення цінності освіти.

У контексті поставленої мети були визначені наступні завдання:

- сформулювати основні підходи вивчення взаємної детермінації цінностей та освіти;
- означити необхідність розгляду освіти та окремих складових освітнього процесу як соціальних цінностей;
- виокремити пріоритети формування цінностей за когнітивним, економічним та соціальним результатами діяльності освітніх закладів;
- визначити роль освіти у забезпеченні духовно-інформаційної мобільності населення.

При вивченні взаємовпливів освіти та ціннісних орієнтацій суспільства важливо враховувати той факт, що сьогодні спостерігається природна трансформація цінностей людини в умовах інтенсивного ритму життя, збільшення вільного часу, підвищення психологічного навантаження на людський організм, зростання рівня життя, освітнього рівня, погіршення стану природного середовища тощо. Одночасно посилюються потреби у відпочинку, спілкуванні з природою, розвитку духовності [3, с. 82]. На тлі таких ускладнень значно трансформуються загальнолюдські і гуманістичні цінності, що в подальшому виражаються в сфері освітньої підготовки та формування в населення нових світоглядних засад згідно вимог інформаційного суспільства.

Як вже згадувалось вище, дослідження ціннісних орієнтацій сучасного суспільства постає все більш популярним предметом праць вчених. Сучасні дослідники відзначають, що діяльність людини сьогодні, більш ніж коли-небудь раніше, знаменує перехід від нижчих, суто біологічних форм активності, з яких вона бере витoki, до вищих, суто духовних форм, до яких вона спрямовується [4, с. 7]. На противагу таким прогресивним тенденціям сьогодні спостерігаємо масовість прагнення до наживи, нагромадження матеріальних і грошових благ, жадібність, які повинні змінити інші мотиви нематеріалістичного плану. До цього підштовхує криза, у цей бік поступово змінюється суспільна думка в передових країнах світу [5, с. 53]. З іншого боку, цікавою є думка про надання надмірного значення змінам уподобань та деяких поведінкових характеристик, які відбуваються у короткому періоді (наприклад, вибух агресивності, жорстокості, цинізму, заздрісності, пожадливісті, егоцентризму, «money-манії»), які є переважно вимушеними та адаптаційними, а не революційно-кардинальними. Насправді, як вказує проф. В. Тарасевич, у дослідженні та визначенні родових, базових опор української ментальності, тож і національного колориту ідеологічних доктрин, необхідно враховувати передусім дуже тривалу, тисячолітню історію становлення і протоінституційну природу цієї ментальності, а також стійкість, інерційність та консервативність її зазначених опор [6, с. 7].

Таким чином, нашим завданням постає визначити, яку роль відіграють цінності у трансформаційних процесах освітніх систем. З іншого боку, важливо відстежувати впливи й освітнього процесу на формування цінностей та ціннісних орієнтацій суспільства, адже загальновідомо, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства (гуманістичний зріз), розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу [7].

Узагальнено вивчення взаємної детермінації цінностей та освіти можна розглядати в розрізі таких базових підходів:

1) розуміння освіти як соціальної цінності, у контексті чого важливо виокремлювати цінності знань, здобуття відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, підвищення кваліфікації, безперервного навчання тощо;

2) ролі освіти у забезпеченні так званої духовно-інформаційної мобільності населення, у тому числі міжпоколінної;

3) взаємного факторного впливу ціннісних орієнтацій та освіти, що передбачає детермінацію існуючою системою цінностей освітнього середовища та, одночасно, потужну роль освіти у формуванні ціннісних орієнтацій цілих поколінь.

Визначення закономірностей та загроз девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей щодо трансформаційних процесів регіональних освітніх систем потребує, насамперед, уточнення того факту, що багатоаспектність розгляду дефініції освіти досить часто передбачає її розуміння як соціальної цінності, що є однією з головних в усіх цивілізованих суспільствах [8, с. 8]. Тому підходу вивчення освіти як цінності слід відводити належне місце, зокрема в частині визначення концептуальних засад формування системи національних цінностей через інститути освіти. Тут також слід визначити місце цінності освіти з-посеред інших соціальних цінностей, що потребує відповідного управлінського коригування у випадку потреби її посилення. Посилення соціальної цінності освіти повинен здійснювати той

факт, що приклад розвинутих держав демонструє взаємозалежність між рівнем освіченості населення та рівнем їх економічного розвитку [9, с. 45]. Таким чином, суспільство повинно вповні розуміти значення якісної освіти як обов'язкової умови підвищення власного добробуту і забезпечення соціально-економічного розвитку держави та її регіонів в цілому.

Вивчення процесів девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей у сфері освіти вимагає також урахування того факту, що виникає гостра необхідність підвищення духовно-інформаційної мобільності нації, при якій «вертикаль» руху закріплює тяглість (консервативність), а «горизонталь» відображає креативність (інноваційність) розвитку. Без її активізації важко увійти на рівноправних і конкурентних засадах у вільний світ шляхом національного, духовно-інтелектуального ренесансу. Вертикальна і горизонтальна форми духовно-інформаційної мобільності детермінують природну тяглість розвитку соціуму «по-вертикалі» через безперервність передавання від покоління до покоління традиційних знань, інформації в сфері рідної мови, національної освіти, народних звичаїв, церковних обрядів тощо. Водночас лише на базі набутої «вертикалі» переважно стимулюється генерування, широка соціалізація нових знань, тобто створення інформації «по-горизонталі» (на рівні одного покоління чи особистості) засобами вітчизняної науки, винахідництва, проектно-пошукових інноваційних робіт, патентно-ліцензійної діяльності, подання та впровадження різних ноу-хау [10, с. 22]. Таким чином, у випадку подальшої девальвації ціннісних орієнтацій українського соціуму це безумовно призведе до їх практичної втрати через вертикальні мобільні зв'язки, коли наступні покоління не зможуть отримувати той набутий попередніми століттями досвід, який формувався у ході здобуття знань, практичних навиків та прикладних способів їх застосування (емпіричний вимір). Те саме стосується і горизонталі, коли результативність інноваційної діяльності мінімізується внаслідок ціннісних деформацій щодо творчості, креативності, прагнення покращення існуючого стану речей.

Загроза девальвації ціннісних орієнтацій з точки зору підвищення духовно-інформаційної мобільності посилюється високим рівнем синергізму освітнього

потенціалу. Що ж до розвитку освіти в ключі загроз впливу девальвації цінностей ефект синергізму буде проявлятися у ризиковості нерозвиненої системи соціальних взаємовідносин, базованих на вигідності, можливості доступу до додаткових благ та залежності від суб'єктивних впливів і неформальних домовленостей (рис. 1). Такі процеси безумовно матимуть пряме вираження у соціальному капіталі як важливому індикаторі рівня розвитку сучасного суспільства з точки зору його гуманізму та розвиненості системи цінностей людських взаємовідносин.

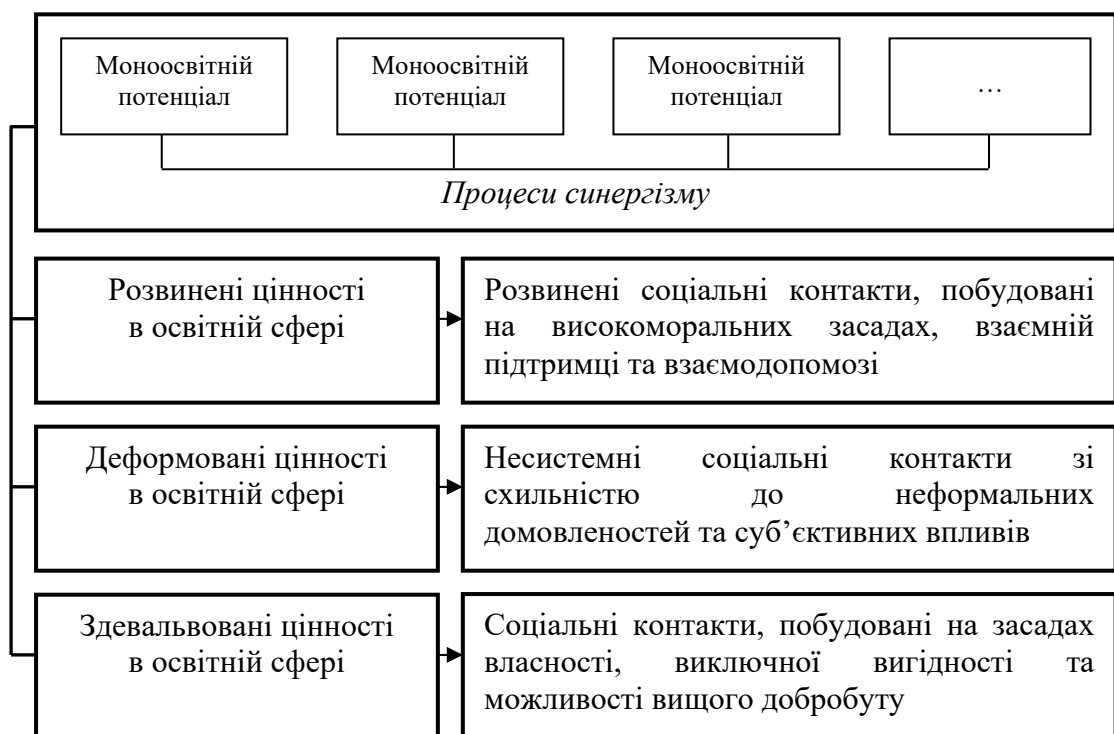

Рис. 1. Цінності в освітній сфері як детермінанта соціального капіталу*

* Складено автором

Третій означений підхід вивчення взаємовпливів цінностей та освіти дозволяє простежити їх взаємні факторні впливи. Очевидно, що між даними категоріями простежується надзвичайно тісний взаємозв'язок. Розглядаючи впливи освіти на систему цінностей, насамперед, варто уточнити, наскільки важливим є просвітницько-виховницький напрям діяльності освітніх закладів з-посеред інших. Як відомо, кінцеві результати діяльності проявляються навколо 3-х основних напрямів – когнітивного, економічного й соціального. За всіма напрямками формування ціннісних орієнтацій осіб, що навчаються, повинно

бути потужною концептуальною основою, що в подальшому дозволить сформувати високоморальну особистість, здатну реалізовувати свій трудовий потенціал та вступати в продуктивні соціальні взаємодії (табл. 1).

Таблиця 1

Формування цінностей за результатами діяльності освітніх закладів*

№ з/п	Результат діяльності	Сутність кінцевого результату	Формування цінностей
1	Когнітивний	Здобутий рівень знань, умінь, навиків, необхідний для подальшої трудової діяльності, орієнтації у динамічному зовнішньому середовищі	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Професійні: можливості реалізації здобутих потенцій; ♦ Життєві: сенс життя та роль навчання і праці ♦ Гуманістичні: життя людини
2	Економічний	Підвищення фактичної вартості працівника через інвестиції в його людський капітал	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Вітальні: здоров'я, безпека; ♦ Матеріальні: рівень доходів; ♦ Розвитку: підвищення конкурентоспроможності
3	Соціальний	Здобутий соціальний капітал (соціальні зв'язки)	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Вітальні: сім'я; ♦ Соціальні: соціальний статус; ♦ Міжособистісні: чесність, вірність, безкорисливість; ♦ Громадянські: свобода поглядів, переконань, вибору; ♦ Загальнолюдські: мир, добробут, милосердя; ♦ Партикулярні: віра

* Складено автором

Як бачимо з табл. 1, досить потужним напрямом діяльності закладів освіти як важливих інститутів формування цінностей населення є соціальний, що надає можливість особі, яка навчається, через нові знайомства формувати своє соціальне оточення, що на майбутнє може відігравати надзвичайно важливу роль у її життєдіяльності, в тому числі і в професійній сфері. Високу роль закладів освіти у формуванні цінностей людини обумовлює закономірно тривалий життєвий період, виділений на навчання, що в процесі підготовки кадрів може продовжуватись через форми післядипломної освіти, підвищення кваліфікації чи перекваліфікації, самонавчання і після здобуття відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня. По суті, за цей період відбувається становлення особистості, формування її характеру та проектування цільових установок життєдіяльності. Тому складові освітнього процесу просвітницько-

виховницького спрямування повинні передбачати формування конкретних ціннісних орієнтацій у розрізі різних етапів навчання – дошкільного, шкільного, професійно-технічного, здобуття вищої освіти та післядипломного навчання, у тому числі в рамках розвитку персоналу на підприємствах.

Дуже важливо, щоб у системі освіти в ході формування цінностей та ціннісних орієнтації осіб, що навчаються, активно застосовувались відповідні санкції формального і неформального характеру. Такі санкції повинні доповнюватись ефектом соціального осуду, який у нинішніх умовах в Україні є по суті зруйнованим у силу боязні зустрічі з надміру агресивною реакцією особи, до якої він направлений, та непідтримкою іншими групами осіб.

Отже, однозначним висновком щодо впливів ціннісних орієнтацій та освіти є їх тісний взаємозв'язок, а наявність численних проблем освітньої підготовки вимагає особливої уваги до подолання процесів ціннісних девальвацій. Це дуже актуальне до вирішення нині питання, адже підвищена ризиковість таких процесів зумовлюється подальшим регресивним відображенням на майбутніх поколіннях, що через духовно-інформаційну мобільність отримують деформовану систему цінностей, яка й надалі поглиблюватиме проблемність якісної організації освітнього процесу. Тому питання розвитку цінностей знань, якісного здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня та диплому про освіту, безперервного навчання тощо повинне бути серед пріоритетів національної й регіональної політики.

Література

1. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга. – К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.
2. Канцуров О. Інституціоналізм як теоретико-методологічні засади сучасних реформ / О. Канцуров // Економіка України. – 2011. – №5. – С. 15-23.
3. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії: Навчальний посібник / І.М. Школа та ін. // За ред. проф. І.М. Школи. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. – 662 с.

4. Жилінська О.І. Науково-технічна діяльність як об'єкт дослідження / О.І. Жилінська // Наука та наукознавство. – 2011. – №1(71). – С. 3-18.
5. Носова О. Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі / О. Носова // Економіка України. – 2011. – №4. – С. 45-55.
6. Тарасевич В. Ідеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти і національний колорит / В. Тарасевич // Економіка України. – 2011. – №3. – С. 4-13.
7. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 року №1060-XII: Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
8. Проблеми та напрямки розвитку підприємництва у сфері освіти / Бутенко А.І., Сараєва І.М., Мергут А.І. – Одеса: Ін-т проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2003. – 270 с.
9. Рєвнівцева О.В. Система вищої освіти України: фінансові аспекти сучасних проблем розвитку / О.В. Рєвнівцева // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – №2(14). – С. 36-15.
10. Белебега І.О. Українські державотворчі діалоги / І.О. Белебега, С.Й. Вовканич. – Вип. 1. – Львів-Харків, 2010. – 52 с.